

Laisvę susitarti išstumiantis sutarties šaliai priskiriamas teisinis statusas

*Straipsnis skiriamas Lietuvos civilinio
kodekso priėmimo 25 metų jubiliejui*

Stasys Drazdauskas

<https://orcid.org/0009-0001-6114-4679>

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto

Privatinės teisės katedros vyr. lektorius

Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius, Lietuva

Tel. (+370 5) 236 6170

El. paštas stasys.drazdauskas@tf.vu.lt

Legal Status Attributable to a Contract Party Displacing the Freedom to Agree

Stasys Drazdauskas

(Vilnius University (Lithuania))

In contract law, a return to the legal status as a tool for legal regulation of contractual legal relations has been observed since the end of the 19th century. Such legal regulation was of particular interest already in the 20th century to theorists who noted a decline of the importance of freedom of contract and studied the statuses of the consumer, the party acceding to the standard form contract, or the party with a greater market power. This article examines the trends in legal regulation over the past decades, revealing a wide variety of new statuses and classifying them according to the purposes of legal regulation. The main object of the research is EU legal sources, especially the new regulations in various areas related to the impact of contracts on wider public interests – in the areas of data protection, cyber security, financial sector, artificial intelligence, internet mediation services, and digital services. In addition to the doctrinal research methods (legal research criticism, theoretical reasoning, historical), analysis of research in other fields is used in search of an explanation for status-based regulation relying on the results of behavioural economics and neuroscience research. It is concluded that the assignment of various statuses to the parties to the contract can be justified by wider public interests, but the limits of such regulation should be sought, avoiding the creation of casuistic and inactive law.

Keywords: status, contract, freedom of contract, contract law, free will, consent.

Laisvę susitarti išstumiantis sutarties šaliai priskiriamas teisinis statusas

Stasys Drazdauskas

(Vilniaus universitetas (Lietuva))

Sutarčių teisėje grįžimas prie teisinio statuso, kaip sutartinių teisinių santykių teisinio reguliavimo priemonės, pastebimas nuo pat 19 a. pabaigos. Toks teisinis reguliavimas kėlė ypatingą susidomėjimą jau 20 a. teoretikams, įžvelgusiems sutarties laisvės reikšmės mažėjimą ir tyrusiems vartotojo, pagal standartines sąlygas sudarančios sutarties šalies, didesnę rinkos galią turinčios šalies statusus. Šiame straipsnyje nagrinėjamos pastarųjų dešimtmečių teisinio reguliavimo tendencijos, atskleidžiant įvairiausių naujų statusų daugybę ir juos klasifikuojant pagal teisinio reguliavimo tikslus. Pagrindinis tyrimo

Received: 31/08/2025. **Accepted:** 22/10/2025

Copyright © 2025 Stasys Drazdauskas. Published by Vilnius University Press

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

objektas – ES teisės šaltiniai, ypač naujieji reglamentai įvairiausiose srityse, susijusiose su sutarčių poveikiu platesniams visuomeniniams interesams – duomenų apsaugos, kibernetinio saugumo, finansų sektoriaus, dirbtinio intelekto, interneto tarpininkavimo paslaugų, skaitmeninių paslaugų srityse. Doktrininio tyrimo metodus (teisėtyros kritinės analizės, teorinio samprotavimo, istorinį) papildant kitų disciplinų tyrimų analitika ieškoma paaiškinimo statusu pagrįstam reguliavimui pasitelkiant elgsenos ekonomikos ir neuromokslų tyrimų rezultatus. Daroma išvada, kad įvairių statusų priskyrimas sutarties šalims gali būti pateisinamas platesniais visuomeniniais interesais, tačiau turėtų būti ieškoma tokio reguliavimo ribų, vengiant kazuistinės ir neveikiančios teisės kūrimo.

Pagrindiniai žodžiai: statusas, sutartis, sutarties laisvė, sutarčių teisė, laisva valia, sutikimas.

Įvadas

Sero Henrio Džeimso Sumnerio Meino (Sir Henry James Sumner Maine) garsioji frazė „*the movement of progressive societies has hitherto been movement from status to contract*“ (liet. „progresyvių visuomenių judėjimas iki šiol buvo judėjimas nuo statuso prie sutarties“) 1861 m. veikale, kuriame tyrinėjama senovės teisė, buvo grindžiama tuo, kad progresyviose visuomenėse palaipsniui asmens priklausomybė nuo šeimos ištirpdė augančios individualios pareigos, iš šeimos kylantį teisių ir pareigų abipusiškumą keitė naujas ryšys tarp žmogaus ir žmogaus – sutartis, kaip laisvas individų susitarimas. Seras Meinas konstatavo, kad 19 a. viduryje imperatyvioji teisė apleido didelę dalį erdvės, kurią iki tol buvo užėmusi, ir paliko žmonėms nustatyti savo elgsenos taisykles su tokia laisve, kuri nebuvo leidžiama niekada iki tol¹.

Tačiau praėjus palyginti neilgam laikotarpiui, tolesni pokyčiai visuomenėje buvo atpažįstami kaip įvairių naujų statusų formavimasis, su kuriais siejamos asmenims suteikiamos teisės neatsižvelgiant į sutarties turinį. Štai jau 1922 m. prof. E. F. Albertsworth rašė, kad 19 a. klestėjusias individo laisvės ir valios idėjas ir požiūrį, kad teisėkūra turi maksimaliai saugoti individo laisvę, ėmė keisti įstatymų nuostatos, kurios reikalauja tam tikrus verslus, nepaisant jų savininkų valios ar norų, atlikti tam tikrus veiksmus arba jų neatlikti vien dėl jų turimo statuso², įvardydamas darbdavio atsakomybę už darbuotojų saugą, minimalaus atlyginimo reikalavimus, įpareigojimus viešųjų paslaugų teikėjams, draudikams, įkeitimo sutarties kontrolę, kaip statuso pavyzdžius, kurie lemia įpareigojimus nepaisant sutarties. 1941 m. Graveson analizavo, kad valstybė vis labiau ir labiau imasi socialinės santvarkos funkcijos, užuot likusi vien pasyvi subjektų sutartinių teisių sergėtoja, nes, pavyzdžiui, karo laikotarpiu sureikšminamas pabėgėlių statusas, o apskritai sutarties laisvė gamyboje ir žemės ūkyje užleidžia vietą socialinei gerovei ir geresniems gyvenimo ir darbo standartams. Graveson netgi manė, kad pats Seras Meinas savo garsiojoje frazėje nurodydamas, kad judėjimas prie sutarties buvo stebimas „iki šiol“ (angl. „hitherto“), suprato, kad ateityje ši tendencija gali pasikeisti, ir kad net 1861 m. ši kryptis buvo atvirkštinė, taigi jau Sero Meino gyvenimo laikotarpiu³.

Šias tendencijas galima įžvelgti ir Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, kurios 46 straipsnyje šalia asmens ūkinės veiklos laisvės ir iniciatyvos įtvirtinamas ir „vartotojo“ statusas, įpareigojant valstybę ginti šį teisinį statusą turinčius teisės subjektus. Viena vertus, šioje Konstitucijos nuostatoje įtvirtinama tam tikra teisinio reguliavimo metodo tolerancija, kai sutarties šalių įsipareigojimų apimtį lemia sutarties šalies specialus teisinis statusas. Tačiau, antra vertus, Konstitucijos 46 straipsnio 3 dalyje

¹ MAINE, Henry James Sumner. (1861). *Ancient Law: Its Connection with the Early History of Society, and Its Relation to Modern Ideas* [interaktyvus]. London: John Murray, p. 168–171, 305 [interaktyvus]. <https://books.google.lt/books?id=0WcMAAAAYAAJ>

² ALBERTSWORTH, Edwin Franklin (1922). From Contract to Status. *American Bar Association Journal*, 8(1), 18 [interaktyvus]. <http://www.jstor.org/stable/25710735>.

³ GRAVESON, Ronald Harry (1941). The Movement from Status to Contract. *The Modern Law Review*, 4(4), 271–273 [interaktyvus]. <http://www.jstor.org/stable/1089830>.

įtvirtintas ribojimas valstybei reguliuoti ūkinę veiklą taip, kad ji tarnautų bendrai tautos gerovei, ne kartą Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo buvo aiškinama ir taikoma patikrinant su sutarties šaliai priskiriamu specialiu teisiniu statusu siejamų įpareigojimų teisėtumo ribas ir kai kuriais atvejais įpareigojimai pripažinti prieštaraujančiais Konstitucijai.

Moderniąją privatinę teisę ir jos perspektyvas analizuojantys autoriai įžvelgia, kad teisinio statuso požymių įgyja apsaugos suteikimas prie sutarties prisijungiančiai šaliai, kai sutartis sudaroma naudojant standartines sąlygas. Tai ypač aiškiai galima matyti „vartotoją“ saugančiose sutarčių teisės taisyklėse⁴. Tačiau taip pat argumentuojama, kad tiek vartotojo „statusas“, tiek ir kitų sutarčių šalių, ypač ilgalaikių ir sudėtingų (pvz., distribucijos, komercinio atstovavimo, franšizės sutartys), padėtis priklauso ne nuo kažkokios įgimtos būklės, o nuo sudėtingų socialinių ir ekonominių ryšių ir veiksmų, todėl tokio „statuso“ nereikėtų prilyginti Meino „statusui“, nes šiuolaikinė sutarčių šalių teisinė padėtis yra nulemta ne šalies prigimtinės teisinės būsenos, o socialinių santykių evoliucijos⁵.

Vis dėlto pastarųjų dešimtmečių teisėkūra sutarčių teisės srityje, ypač Europos Sąjungos teisėje, pasižymi aiškiu reguliavimo metodo pasikeitimu, kai nuo individualių santykių reguliavimo konkrečios sutarties kontekste nustatant šalims teises, pareigas, paskirstant rizikas tarp šalių, pereinama prie abstraktesnių standartų ir iš šalių imama reikalauti tam tikro elgesio. Nukrypimas nuo tokio elgesio reikalavimų yra lydimas ne vien teisių gynimo būdų, kuriais kita šalis galėtų pasinaudoti, o dažniausiai administracinių sankcijų. Tokio reguliavimo vienas iš pirmųjų aiškių pavyzdžių – direktyva 2005/29/EB dėl nesąžiningos įmonių komercinės veiklos vartotojų atžvilgiu⁶.

Šias reguliavimo tendencijas taip pat galima sieti su evoliucionuojančiais socialiniais ryšiais, ekonomikos pažanga, tačiau pastarųjų metų teisinio reguliavimo naujovės, ypač skaitmeninės erdvės reguliavimo srityje, vis dėlto, verčia iš naujo susimąstyti, kiek reikšminga vis dar išlieka sutarties laisvės vertybė vis naujai sukuriamų ar priskiriamų „statusų“ masėje. Šalia jau daugelio autorių visapusiškai ir giliai nagrinėto standartinių sutarčių fenomeno, šiuo metu ES teisės šaltiniuose įtvirtintos įvairios naujos teisės subjektų kategorijos – interneto platformos operatorius, interneto tarpininkavimo paslaugų teikėjas, duomenų tvarkytojas, dirbtinio intelekto sistemos diegėjas, pirkėjas, išsigyjantis prekes galutiniam vartojimui, ūkininkas, kibernetinio saugumo subjektas, dėl informacinių ir ryšio technologijų („IRT“) paslaugas teikianti trečioji šalis. Sąrašą galima ilgai tęsti. Tam tikrais atvejais statusui įgyti būtina gauti specialų viešosios teisės reikalaujamą leidimą, licenciją arba panešti apie veiklą – draudikas, kredito įstaiga, vartojimo kredito davėjas, viešųjų elektroninių ryšių paslaugų ar tinklų tiekėjas. Labai didelių interneto platformų operatorių ar paieškos variklių statusas netgi suteikiamas specialiu Europos Komisijos sprendimu. Esant tokiai teisės subjektų kategorizacijos gausai, atrodo, nebelineka priežasčių abejojti tuo, kad laisvę nustatyti sutartinių santykių turinį ribojantys bendrieji draudimai (nenustatyti nesąžiningų sąlygų sutartyje, neklaidinti kitos šalies, nesinaudoti kitos šalies silpnumu) pakeičiami su statusu susietais konkrečiais įpareigojimais sutarties šaliai. Vis dėlto lieka svarbu suprasti tokių „statusinių“ įpareigojimų priežastis, tikslus ir rasti doktrininių paaiškinimų tokiam gausėjančiam statusų kiekiui, mėginti suprasti, kiek tai keičia klasikinį sutartinių santykių teisinį reguliavimą, o gal net daro jį apskritai nebereikalingą?

⁴ SCHMIDT, Katharina Isabel (2017). Henry Maine's "Modern Law": From Status to Contract and Back Again? *The American Journal of Comparative Law*, 65(1), 163–168 [interaktyvus]. <https://www.jstor.org/stable/26425333>.

⁵ SCHMIDT, Katharina Isabel (2017). Henry Maine's "Modern Law": From Status to Contract and Back Again? *The American Journal of Comparative Law*, 65(1), 169–170 [interaktyvus]. <https://www.jstor.org/stable/26425333>.

⁶ ALPA, Guido (2006). Harmonisation of and Codification in European Contract Law. In VOGENAUER, Stefan, WEATHERILL, Stephen eds. (2006). *The Harmonisation of European Contract Law* [interaktyvus]. Hart Publishing, p. 154–156. <http://ndl.ethernet.edu.et/bitstream/123456789/76738/1/9.pdf>.

Siekiant pagrindinio šio straipsnio tikslo – išaiškinti teisės subjektų turimu statusu pagrįsto teisinio reguliavimo priežastis bei tikslus ir jų suderinamumą su klasikiniu sutarties laisvės principu – visų pirma identifikuojama, kokių tikslų siekiama sukuriant įvairius teisinius statusus ir priskiriant juos teisės subjektams – silpnesnės sutarties šalies, tam tikros visuomenės grupės ar viešųjų interesų apsaugos. Tada statusu grindžiamas pareigų paskirstymas sutarties šalims sugretinamas su sutarties laisvės principo tikslais ir sutarties laisvės ribojimais, kurie numatyti klasikinėse sutarčių teisės bendrosiose taisyklėse, klasifikuojant įvairių statusų pobūdį pagal siekiamus apsaugos tikslus. Trečiasis šio tyrimo uždavinys – įvertinti kai kuriuos naujausius teisinio reguliavimo techninius sprendimus (įpareigoti tam tikro statuso šalį sudaryti sutartį, riboti galimybę pasirinkti kitą šalį ar apskritai nustatyti, kad sutarties laisvės principas yra neaktualus tam tikruose sutartinuose santykiuose) ir jų įtaką taikyti bendrųjų sutarčių teisės taisykles, ypač sutarties laisvės kertinius elementus. Ketvirtasis – ieškoti suderinamumo tarp statusais grindžiamo teisinio reguliavimo ir elgsenos ekonomikos, neuromokslių tyrimų rezultatų.

Šio tyrimo objektas apsiriboja tomis teisės normomis, kurios paskirsto konkrečias pareigas abiem sutarties šalims ar vienai šaliai pagal tai, kokį konkretų statusą atitinkama šalis turi. Todėl nėra analizuojamas tas reguliavimas, kuris nustato viešosios teisės prigimties įpareigojimus sutarties šalims.

Šio doktrininio tyrimo tikslams pasiekti naudojami esamos teisėtyros kritinės analizės, taip pat teorinio samprotavimo metodai⁷, siekiant įvertinti statusu pagrįsto teisinio reguliavimo suderinamumą su klasikine sutarčių teise ir bendraisiais jos principais, ypač sutarčių teisės principu. Dokumentų analizės ir istorinis tyrimo metodai naudojami identifikuojant ir klasifikuojant statusu pagrįstą reguliavimą pagal jo tikslus ir tokio reguliavimo tendencijas. Kitų disciplinų tyrimų rezultatų analizė taikoma siekiant rasti nustatytų reguliavimo tendencijų paaiškinimą ir pagrindimą bei prognozuoti ateities reguliavimo pokyčius.

Daugiausia doktrininių tyrimų šiame straipsnyje keliamais klausimais yra atlikta užsienio, ypač bendrosios teisės tradicijos teisės doktrinoje, kuriais remiamasi šiame straipsnyje (prof. P. S. Atiyah veikalai, skirti sutarties laisvės principui, ekonominės teisės analizės mokslo atstovų darbai, neuromokslių atstovų darbai), todėl daugiausia remiamasi šios tradicijos tyrėjų darbais. Lietuvoje šios tematikos tyrimai yra labai negausūs.

1. Su statusu susietos sutartinės teisės ir pareigos

1.1. Silpnesnė sutarties šalį saugantys statusai

Prof. P. S. Atiyah garsiajame veikale „The Rise and Fall of the Freedom of Contract“ sutartis, sudaromas pagal iš anksto paruoštas standartines sąlygas, įvardijo kaip nukrypstančias nuo sutarties kaip susitarimo modelio ir mažinančias laisvo apsisprendimo vaidmenį sutarčių teisėje, nes prie sutarties prisijungianti šalis dažnai neturi jokie efektyvaus pasirinkimo dėl sutarties turinio ir nei skaito, nei supranta, nei iš tikrųjų „sutinka“ su standartinėmis sąlygomis⁸. Sutarčių sudarymas pagal standartines sąlygas netelpa į klasikinių sutarties, kaip šalių suderintos valios dėl tarpusavio nustatomų įsipareigojimų, apibrėžimą. Tačiau industrializacijos pažanga, išauginusi masinį ir greitą vartojimą, o technikos pažanga, automatizavimas ir skaitmenizacija, pavertusi vartojimą žaibišku, daro iš esmės nebereikalingą ar net neįmanomą sutarčių sudarymą nenaudojant standartinių sąlygų. Todėl klasikinė sutarčių

⁷ LEVIČEV, Vitalij (2014). Teisėtyros metodologinio spektro analizė. *Teisė*, 95, 101–102 [interaktyvus]. <https://doi.org/10.15388/Teise.2015.95.7475>

⁸ ATIYAH, Patrick Selim (1985). *The Rise and Fall of Freedom of Contract* [interaktyvus] Oxford, 1985; online edn, Oxford Academic, 22 Mar. 2012. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198255277.001.0001>, p. 731–732.

teisė turėjo būti adaptuojama atsižvelgiant į šias pasikeitusias visuomenines realijas, pripažįstant, kad sutartis gali būti sudaryta įsipareigojant laikytis tokių sąlygų, kuriomis sudarymo metu prisijungianti sutarties šalis nesidomi ir jų turinio nežino. Be abejo, prisijungiančiai sutarties šaliai turi būti taikomi tam tikri teisiniai saugikliai, kurie neleistų standartines sąlygas naudojančiai šaliai piktnaudžiauti, pavyzdžiui, nustatant neproporcingą atsakomybę, numatant galimybę vienašališkai keisti esmines sutarties sąlygas ir pan. Todėl imta taikyti bendrąjį draudimą įtraukti tokias standartines sąlygas, kurios būtų neįprastos, netikėtos, „siurprizinės“ atitinkamos sutarties atveju ir iš esmės pažeistų prisijungiančios sutarties šalies interesus.

UNIDROIT tarptautinių komercinių sutarčių principuose (1994 m. redakcijoje) buvo įtrauktos nuostatos, pagal kurias siurprizinės sąlygos nepripažįstamos sutarties turinio dalimi. Tai tapo tarptautiniu ir universaliu modeliu priskirti prie sutarties prisijungiančiai šaliai specialų apsauginį statusą.

Atitinkamai ES direktyva dėl nesąžiningų sąlygų vartojimo sutartyse nustatė nesąžiningų sąlygų kontrolę sukurdamą apsauginį vartotojo statusą. Čia verta pažymėti, kad pirminiame direktyvos projekte buvo numatytos tik negatyviosios pareigos standartines sąlygas naudojančiai šaliai neįtraukti nesąžiningų sąlygų. Tačiau vėliau projektas buvo papildytas skaidrumo reikalavimais, kurie įpareigoja verslininką tinkamai informuoti vartotoją apie tai, kad sutartis bus sudaroma pagal standartines sąlygas, sudaryti sąlygas jam su jomis susipažinti, formuluoti sąlygas aiškiai ir suprantamai, paprasta kalba. Vartotojo statusas buvo papildytas netgi sustiprinta *contra proferentem* taisykle, reikalaujančia, kad standartinės sąlygos visada būtų aiškinamos vartotojo naudai, o ne vien standartines sąlygas parengusios šalies nenaudai.

Nesąžiningų sąlygų direktyvos tikslai buvo siejami su būtinybe užtikrinti vieningą ES rinką, kurioje vartotojai galėtų saugiai pirkti prekes ir paslaugas ne savo valstybėje narėje. Tačiau pagrindinės su vartotojo statusu susietos teisės ir prekybininko įpareigojimai pirmiausia saugo konkrečios sutarties šalies – vartotojo interesus.

Vartotojo, kaip silpnesnės sutarties šalies, statusą turinčio teisės subjekto apsaugai sutartiniuose santykiuose su verslininku užtikrinti ES teisėje garantuojamos papildomos sutartinės teisės įvairiuose valstybių narių sienas peržengiančiuose sektoriuose. Šiuose sektoriuose išskiriamos specialios vartojimo sutarčių rūšys, kuriose šalia bendrųjų reikalavimų vartotojo statusui verslininkams nustatomi specialieji įpareigojimai, susiję su vartotojo poreikiais ir interesais išgyjant tam tikras paslaugas ar prekes. Pavyzdžiui, finansų paslaugų srityje Vartojimo kredito sutarčių direktyva 2008/48/EB, Vartojimo kredito sutarčių dėl gyvenamosios paskirties nekilnojamojo turto direktyva 2014/17/ES, kurios pareigą informuoti vartotoją suintensyvina tiek, kad nustato vartotojui teikiamos ikisutartinės informacijos standartizuotą turinį. Turizmo paslaugų srityje kelionės paslaugų paketų direktyva (ES) 2015/2302, pakaitinio naudojimosi sutarčių direktyva 2008/122/EB nustato specialius vartotojo informavimo reikalavimus, paslaugų teikėjo atsakomybės sąlygas. Skaitmenio turinio ir skaitmeninių paslaugų direktyva (ES) 2019/770 nustato specialias vartotoją saugančias taisykles, kurios įpareigoja paslaugų teikėją, be kita ko, užtikrinti teikiamų skaitmeninių paslaugų specifinius suderinamumo, sąveikumo, funkcionalumo reikalavimus.

Pastaraisiais metais ES teisėje imtas formuoti specialus statusas ne tik vartotojams, bet ir juridiniams asmenims, siekiant apsaugoti jų interesus, kylančius iš tam tikrų rūšių sutarčių.

Štai Europos elektroninių ryšių kodeksas (EERK) (direktyva (ES) 2018/1972) nustato specialų teisinį statusą viešųjų elektroninių ryšių paslaugų galutiniams naudotojams, kurie gali būti tiek vartotojai, tiek juridiniai asmenys. Teisė gauti ikisutartinę informaciją suteikiama ne tik vartotojams, bet ir viešųjų elektroninių ryšių paslaugų galutiniams naudotojams, kurie yra mažos arba labai mažos įmonės (EERK 102 str. 2 d.). Mažoms ir labai mažoms įmonėms taip pat užtikrinama, kad privalomo naudojimosi

paslaugomis laikotarpis nebūtų ilgesnis nei 24 mėn. (EERK 105 str. 2 d.). Tuo tarpu teisė nutraukti sutartį po automatinio terminuotos sutarties pratęsimo suteikiama apskritai visiems galutiniams ryšio paslaugų naudotojams, ne tik mažoms ar labai mažoms įmonėms (EERK 105 str. 3 d.). Svarbu ir tai, kad šie galutinio paslaugų naudotojo statuso elementai yra privalomi ir nacionalinėje teisėje negali būti numatytos nei griežtesnės, nei švelnesnės taisyklės (taikomas direktyvos visiško suderinimo principas, kaip numatyta EERK 101 str.).

Panašiai teisinis statusas nustatomas pagal reglamentą (ES) 2018/302 dėl nepagrįsto geografinio blokavimo teikiant paslaugas ar pardudodant prekes per elektronines sąsajas „klientams“, kurie apibrėžiami tiek kaip vartotojai, tiek kaip įmonės, perkančios prekes ar paslaugas galutinio naudojimo tikslais. Tokiems kliento statusą turintiems asmenims taikoma apsauga nuo diskriminavimo pilietybės, gyvenamosios arba įsisteigimo vietos pagrindais.

O štai pagal reglamentą (ES) 2019/1150 dėl internetinio tarpininkavimo paslaugų sąžiningumo ir skaidrumo apsauginis statusas suteikiamas išimtinai „verslo klientams“, kurie, naudodamiesi teikiama tarpininkavimo paslaugomis, pvz., prekyvietės platformos, siūlo vartotojams savo prekes ar paslaugas ir sudaro jų pardavimo ar teikimo sutartis. Šiame reglamente intensyviai taikomas teisinio reguliavimo įrankis – įpareigojimai sutarties šalims įtraukti konkrečias nuostatas į savo sutartis. Pavyzdžiui, tarpininko ir verslo kliento sutartyje privalo būti nurodytos priežastys, dėl kurių gali būti nuspręsta visiškai ar iš dalies sustabdyti arba nutraukti jų internetinių tarpininkavimo paslaugų teikimą verslo klientams (3 str. 1 d. c p.), sąlygos, kuriomis verslo klientai gali nutraukti sutartinius santykius su internetinių tarpininkavimo paslaugų teikėju (8 str. b p.), turi būti įtrauktas techninių ir sutartinių galimybių gauti verslo kliento suteiktą arba sukurtą informaciją aprašymas (arba nurodoma, kad tokių galimybių nėra) (8 str. c p.), turi būti nurodyti reitingo nustatymą lemiantys parametrai ir santykinės tų pagrindinių parametrų svarbos, palyginti su kitais parametrais, priežastys (5 str. 1 d.).

Skaitmeninių paslaugų akte taikomas toks pats teisinio reguliavimo įrankis, nustatant įpareigojimus įtraukti į interneto tarpininkavimo paslaugų teikėjo ir skaitmeninių paslaugų gavėjo sutartį privalomas nuostatas dėl apribojimų, kuriuos paslaugų teikėjai nustato savo paslaugų naudojimui, susijusiam su paslaugos gavėjų pateikta informacija (14 str. 1 d.). Šiame akte numatytas ir novatoriškas, iki tol niekur netaikytas įpareigojimas skelbti sutarties nuostatas ir sąlygas *kompiuterių skaitomu* formatu.

Sutarčių standartizavimo paskatinta tendencija riboti standartines sąlygas naudojančios šalies galimybes pasinaudoti tuo, kad prie sutarties prisijungianti šalis dažnai neturi galimybės daryti įtakos sutarties turiniui ar net jį žinoti, suformavo prie sutarties prisijungiančios, kaip silpnesnės šalies, statusą. ES teisėje, įgyvendinant kompetenciją vartotojų apsaugos srityje šis statusas ypač detalai išplėtotas vartotojo atžvilgiu, tačiau pastarosios teisėkūros iniciatyvos ES prapliupo įvairių kitų statusų lietuviams – „verslo klientai“, „klientai“, „paslaugų gavėjai“. Šalia to, statusas formuojamas vis intensyviau kaip teisinio reguliavimo įrankį taikant įpareigojimus sutarties šalims įtraukti sutartį labai konkrečias privalomas nuostatas ir paskelbti jas specialiu būdu.

Šie pokyčiai aiškiai toliau silpnina sutarties laisvės elementą – šalių apsisprendimo dėl sutarties turinio galimybę. Tačiau esminiu pokyčiu tampa perėjimas nuo abstrakčių draudimų siekiant apsaugoti silpnesnės šalies interesus prie konkrečių pozityvių įpareigojimų nustatyti sutartyje teisės normų nurodyto turinio sąlygas, kurios apsaugotų silpnesnę sutarties šalį.

1.2. Statusai, saugantys ne sutarties šalių interesus

Konkretūs įpareigojimai stipresnei sutarties šaliai ir teisės, suteikiamos silpnesnei sutarties šaliai, tapo įprastu sutartinių santykių reguliavimo metodu pastaraisiais dešimtmečiais ES teisėje. Tačiau tuo nebuvo apsiribota.

Pastarąjį dešimtmetį priimamuose ES teisės aktuose imta nustatyti tokių įpareigojimų sutarties šalims, kurie neapsiriboja sutarties šalių interesais ar apsauga, o kuriais siekiama platesnių tikslų, susijusių su žmogaus teisių ar saugumo užtikrinimu. Tokie įpareigojimai neapsiriboja tik konkrečiais sutarties turinio elementais, kurie privalo būti įtraukti į sutartį, tačiau tiesiogiai riboja netgi principinį sutarties laisvės apsisprendimo elementą – atima iš šalių galimybę apsispręsti, ar sudaryti sutartį, ar ne, ir iš esmės nepalieka galimybės apsispręsti dėl to, su kuriuo asmeniu sudaryti sutartį.

Toks reguliavimas prieštarauja ES teisėje deklaruojamam nesikišimui į nacionalinės sutarčių teisės bendrąsias nuostatas⁹. Direktyvoje (ES) 2019/633 dėl įmonių vienu kitoms taikomos nesąžiningos prekybos praktikos žemės ūkio ir maisto produktų tiekimo grandinėje netgi imta tiesiogiai vartoti frazę, jog kai kuriose situacijose, susijusiose su nesąžininga praktika, apskritai „neturėtų būti taikoma šalių laisvė sudaryti sutartis“ (direktyvos preambulės 16 p.). Taigi, kyla klausimas, ar naujasis reguliavimas nepaneigia sutarties laisvės ir sutarties apskritai, vietoje sutarties, kaip laisvo apsisprendimo sandorio, nustatant konkretų šalių statusą ir jo turinį.

Aiškiausias tokio reguliavimo pavyzdys yra Bendrajame duomenų apsaugos reglamente nustatytas įpareigojimas duomenų valytojui ir duomenų tvarkytojui sudaryti duomenų tvarkymo sutartį (reglamento 28 str.). Tokią sutartį privalo sudaryti paslaugų teikimo ar kitokių panašų sutartinį santykį laisva valia sukūrusios šalys, pavyzdžiui, duomenų saugyklos paslaugų teikėjas ir jo klientas, sudarę debesų sutartį¹⁰, jeigu tokios sutarties vykdymas susijęs su asmens duomenų tvarkymu ir jeisutarties šalių statusas atitinka duomenų valdytojo ir duomenų tvarkytojo statusą, kaip jis apibrėžiamas Bendrojo duomenų apsaugos reglamento 4 straipsnio 7 ir 8 punktuose.

Pirmiausia, dėl duomenų valdytojo ir duomenų tvarkytojo statuso sutarties šalys privalo savo sutartyje nustatyti konkrečius sutartinius įsipareigojimus, kurių sąrašas, pateikiamas Bendrojo duomenų apsaugos reglamento 28 straipsnyje, yra gana ilgas ir detalus. Šie sutartiniai įsipareigojimai apima, pavyzdžiui, duomenų tvarkytojo pareigą tvarkyti asmens duomenis tik pagal duomenų valdytojo dokumentais įformintus nurodymus (28 str. 3 d. a p.), pareigą imtis reikalaujamų duomenų tvarkymo saugumą užtikrinančių priemonių (28 str. 3 d. c p.). Tokiu būdu yra apribojamas sutarties laisvės elementas – šalių galimybė laisvai nuspręsti dėl sutarties turinio. Šiuo atveju nustatomi ne draudimai, kurių šalys negali peržengti, bet konkretūs įpareigojimai sutarties turiniui, dėl kurių šalys privalo „susitarti“.

Antra, įpareigojimai apima ir duomenų tvarkytojo pareigas reikalauti konkrečių sutartinių įsipareigojimų iš trečiųjų asmenų, kurie nėra duomenų tvarkymo sutarties šalys. Štai pagal reglamento 28 straipsnio 3 dalies b punktą reikalaujama, kad duomenų tvarkytojas užtikrintų, kad asmens duomenis tvarkyti įgalioti asmenys būtų įsipareigoję užtikrinti konfidencialumą. Kitaip tariant, duomenų tvarkytojas ir duomenų valdytojas sutartimi turi susitarti, kad duomenų tvarkytojas su trečiaisiais asmenimis susitartų dėl konfidencialumo įsipareigojimų. Susitarti dėl konfidencialumo tampa privaloma duomenų tvarkytojui ir, pvz., paslaugas jam teikiančiam asmeniui. Nors toks privalomumas kyla ir ne iš viešosios teisės reikalavimų, o iš susitarimo tarp duomenų tvarkytojo ir duomenų valdytojo, tokio susitarimo duomenų tvarkytojas negali išvengti. Taigi duomenų tvarkytojo statusas išsiplečia ir trečiųjų asmenų atžvilgiu. Panašus įpareigojimas numatytas ir reglamento 28 straipsnio 3 dalies d punkte ir 4 dalyje, pagal kurį duomenų tvarkytojui nustatoma pareiga įsipareigoti duomenų valdytojui, kad, pasitelkdamas kitus duomenų tvarkytojus, duomenų valdytojas susitars su jais dėl analogiškų pareigų, kaip ir pats yra prisiėmęs duomenų valdytojui.

⁹ Tai, kad ES direktyvomis nesiekama paveikti nacionalinės sutarčių teisės nuostatų dėl sutarčių sudarymo, galiojimo, padarinių deklaruojama, pvz., Nesąžiningos komercinės veiklos direktyvos preambulės 9 p., 3 str. 2 d., direktyvos dėl vartotojų teisių preambulės 14 p., 3 str. 5 d.

¹⁰ DRAZDAUSKAS, Stasys (2017). Debesų sutarčių kvalifikavimas. *Teisė*, 102, 50–60 [interaktyvus]. doi:10.15388/Teise.2017.102.10517.

Trečia, Bendrajame duomenų apsaugos reglamente nustatyti įpareigojimai susiję ne tik su sutarties turiniu, dėl kurio šalys privalo susitarti, bet ir su laisvo apsisprendimo pasirinkti kitą sutarties šalį ribojimu. Pagal reglamento 28 straipsnį reikalaujama, kad dėl jame numatytų įpareigojimų būtų susitariama visada su tuo asmeniu, kuris pasitelkiamas duomenų operacijoms atlikti. Atrodytų, kad išlieka laisvė duomenų valdytojai apsispręsti, kurių duomenų tvarkytoją pasitelkti tokioms operacijoms, tačiau ir šis pasirinkimas yra suvaržytas, kadangi pagal 28 straipsnio 1 dalį duomenų valdytojas gali pasitelkti tik tuos duomenų tvarkytojus, kurie pakankamai užtikrina, kad tinkamos techninės ir organizacinės priemonės bus įgyvendintos tokiu būdu, kad duomenų tvarkymas atitiktų reglamento reikalavimus ir būtų užtikrinta duomenų subjekto teisių apsauga.

Panašus teisinis reguliavimas nuo 2004 m. galioja reguliuojamame finansų sektoriuje, kur banko statusą turintys subjektai privalo reikalauti konkrečių sutartinių įsipareigojimų iš banko veiklą papildančių paslaugų teikėjo su jais sudaromose sutartyse¹¹. Nuo 2020 m. ši pareiga taikoma daugumai licenciją turinčių finansų paslaugų teikėjų¹².

Tokiu reguliavimo metodu – nustatant įpareigojimus dėl sutarties sudarymo tarp konkretaus statuso subjektų ir įpareigojimus dėl tokios sutarties turinio – pagrįstų teisės aktų pastaruoju metu sparčiai daugėja.

2024 m. spalio 18 d. įsigaliojusiuose Lietuvos Respublikos kibernetinio saugumo įstatymo pakeitimuose nustatomi įpareigojimai kibernetinio saugumo subjekto statusą turintiems asmenims užtikrinti tiekimo grandinės saugumą, įskaitant aspektus, susijusius su kiekvieno kibernetinio saugumo subjekto ir jo tiesioginių tiekėjų ar paslaugų teikėjų santykiais (14 str. 5 d. 5 p.). Šie įpareigojimai detalizuojami Vyriausybės patvirtintame kibernetinio saugumo reikalavimų apraše, kuriame kibernetinio saugumo subjektui nustatoma pareiga sutartyse su tiekėjais (įskaitant subtiekejus), kiek tai susiję su teikiamomis paslaugomis, numatyti tiekėjo atitikties reikalavimus, tiekėjo personalui reikalingus įgūdžius, tiekėjo pareigą pranešti kibernetinio saugumo subjektui apie visus didelius ir (ar) kitus incidentus¹³.

Reglamente (ES) 2022/2554 dėl skaitmeninės veiklos atsparumo finansų sektoriuje, taikomame nuo 2025 m. sausio 17 d., taip pat numatomi įpareigojimai finansų įstaigoms sudaryti sutartis su IRT paslaugų teikėjais ir nustatyti jose konkrečius įpareigojimus tiekėjams. Reguliavimo įrankių detalumas apima netgi reikalavimus, kaip sutartis turi būti įforminama – popierine forma arba dokumente, kuri galima gauti kita atsisisunčiama, patvaria ir prieinama forma (30 str. 1 d.). Be sutarties turinio privalomų elementų, kurie nustatyti įpareigojimus sutarties galiojimo metu, reikalaujama numatyti ir sutarties nutraukimo pagrindus, kurių atsiradus, sutartį finansinių paslaugų teikėjas turėtų teisę, bet, kita vertus, ir privalėtų nutraukti. Šis reglamentas išsiskiria tuo, kad nustatomi ne tik įpareigojimai dėl sutarties turinio, tačiau reikalaujama iš sutarties šalies (finansų paslaugų teikėjo) nustatyti savo paties elgesio reguliatorius, kurių privalu laikytis sutarties planavimo, derybų, sudarymo, vykdymo kontrolės metu, t. y. nustatyti vidaus politiką, reguliuojančią šiuos klausimus.

Duomenų akte (reglamentas (ES) 2023/2854, taikomas nuo 2025 m. rugsėjo 12 d.) numatyti duomenų tvarkymo paslaugų teikėjų statuso elementai apima nesąžiningų sąlygų sutartyse dėl tokių paslaugų teikimo kontrolę, galimybės nutraukti sutartį ir pakeisti paslaugos teikėją (perkeliant duomenis) nustatymą, reikalavimus dėl konkrečių formuluočių, kurios turi būti įtrauktos į sutartis (25 str.).

¹¹ Lietuvos banko valdybos 2004 m. birželio 10 d. nutarimas Nr. 99 „Dėl Banko veiklą papildančių paslaugų pirkimo taisyklių patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2004, 98-3688.

¹² Lietuvos banko valdybos 2020 m. lapkričio 10 d. nutarimas Nr. 03-166 „Dėl Finansų rinkos dalyvių veiklos funkcijų perdavimo kitiems asmenims taisyklių patvirtinimo“. TAR, 2020, 23662.

¹³ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2018 m. rugpjūčio 13 d. nutarimas Nr. 818 „Dėl Lietuvos Respublikos kibernetinio saugumo įstatymo įgyvendinimo“. TAR, 2018, 13252.

Dirbtinio intelekto akte, kurio kai kurios nuostatos pradedamos taikyti nuo 2025 m. vasario 2 d., numatomi įpareigojimai sutarčių, kurias sudaro didelės rizikos dirbtinio intelekto (DI) sistemos tiekėjas ir trečioji šalis, tiekianti DI sistemą, priemonės, paslaugas, komponentus ar procesus, turiniui. Tokioje sutartyse šalys privalo išsamiai apibūdinti būtiną informaciją, pajėgumus, techninę prieigą ir kitą pagalbą, grindžiamus visuotinai pripažintais pažangiausiais metodais, kad didelės rizikos DI sistemos tiekėjas galėtų visapusiškai laikytis šiame reglamente nustatytų pareigų (26 str. 4 d.).

Galima matyti, kad visi minėti privalomi įpareigojimai dėl sutarties turinio yra susiję su tokių interesų apsauga, kurie tiesiogiai nesusiję su sutarties šalimis. Duomenų tvarkymo sutarties įpareigojimais, kurie turi būti nustatyti duomenų tvarkytojui, siekiama apsaugoti duomenų subjektų teisę į privatumą. Finansų įstaigoms paslaugas teikiantiems asmenims nustatomais įpareigojimais siekiama užtikrinti finansų įstaigų veiklos saugumą bei tęstinumą, kuriuo suinteresuoti tiek šių įstaigų klientai, tiek platesnė visuomenė ir valstybė apskritai. Kibernetinio saugumo subjektams nustatomi įpareigojimai, susiję su kibernetinio saugumo rizikų valdymo efektyvumu, kuriuo suinteresuoti tiek patys kibernetinio saugumo subjektai, tiek jų klientai, tiek ir platesnė visuomenė. Didesnės žalos žmogaus teisėms išvengti siekiama nustatant įpareigojimus didelės rizikos DI sistemų tiekėjams. Visais šiais atvejais susiklostantys visuomeniniai santykiai pasižymi glaudžiomis sąsajomis tarp susijusių teisės subjektų grupių, kur teisės subjektai, nors ir nedalyvauja tiesioginiame prievoliniame santykiyje, tačiau dėl ekonominių santykių globalėjimo ir skaitmenizacijos nulemta komunikacijos tarp subjektų ir sprendimų priėmimo greitėjimo, vieno subjekto elgesys ir sprendimai ima daryti didelį poveikį kitoms teisės subjektų grupėms.

Taigi, visi nustatomi ribojimai dėl sutarties šalies pasirinkimo ir sutarties turinio yra pagrįsti platesniais visuomeniniais ar tam tikrų subjektų grupių interesais ir jų apsauga. Šiuos interesus gali paveikti atitinkamą statusą turinčių asmenų (pvz., duomenų tvarkytojo, kibernetinio saugumo subjekto tiekėjo) atliekami veiksmai, susiję su tų asmenų sutartinių įsipareigojimų vykdymu kitiems asmenims (duomenų valdytojui, kibernetinio saugumo subjektui). Todėl galima suprasti priežastis, dėl kurių viešosios teisės teisinio reguliavimo priemonės ir metodams prilygstančiais būdais yra ribojama sutarties laisvė.

Kita vertus, nustatomų sutarties laisvės ribojimų sričių pastebimai sparčiai daugėja. Įpareigojimų detalumas perauga vos ne į konkrečias formuluotes, kurios sutartyse turi būti nustatytos. Tad tokie viešosios teisės įpareigojimai sutartiniams santykiams, nors ir formuluojami kaip įpareigojimai sutarties turiniui, iš esmės sutartinį santykį paverčia viešosios teisės santykiu, nes imamas reguliuoti konkretus sutartinio santykio turinys kartais be galimybės pasirinkti, ar sudaryti sutartį, ir gresiant reikšmingo dydžio administracinėms sankcijoms.

2. Sutarties laisvės ekonomika, psichologija ir neurologija

Prof. Atiyah jau 1985 m. puikiai apibūdino sutarties laisvės reikšmės mažėjimą, įvardydamas, kad sutartis, kaip laisvu pasirinkimu sukurtų individualių tarpusavio įsipareigojimų, skirtų mainams atlikti ir rizikoms valdyti, tampa vis mažiau vertinama, vis daugiau svarbos teikiama privalomiems įpareigojimams¹⁴. Jau tada buvo jaučiamas ekonominių santykių ir mainų sudėtingėjimas, kuris lėmė poreikį nustatyti vis daugiau privalomų įpareigojimų. Tuomet prof. Atiyah manė, kad „ratas pilnai apsisuko“ (angl. *„the wheel come full circle“*), t. y. nuo sutarties laisvės aukščiausiu lygmeniu 19 a. viduryje iki žemiausios padėties ir grįžimo atgal prie „statusų“. Vis dėlto pirmiau išanalizuoti teisinio

¹⁴ ATIYAH, Patrick Selim (1985). *The Rise and Fall of Freedom of Contract* [interaktyvus] Oxford, 1985; online edn, Oxford Academic, 22 Mar. 2012. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198255277.001.0001>, p. 716.

reguliavimo pokyčiai, ypač skaitmeninės erdvės srityje, rodo, kad statusų tolesnio formavimo ir sutarties laisvės mažinimo kelias dar buvo ilgas ir toli gražu nėra pasibaigęs.

Šiuo metu sutarties laisvės varžymai, kurie pateisinami asmeninių ir individualių santykių susipynimu su kitų teisės subjektų grupių interesais ir platesniu poveikiu, įgyja vis griežtesnį pobūdį, net iki „sutarties laisvės“ absoliutaus atmetimo deklaravimo. Tačiau klasikinė sutarčių teisės teorija, kuri taip ir nepasikeitė nuo 20 a. vidurio ir kurios pagrindą sudaro sutarties laisvės principas, susiduria su iššūkiais ne tik dėl pirmiau analizuojamų reguliavimo pokyčių. Naujausi tyrimai ir įžvalgos psichologijos ir neuromokslų srityje verčia permąstyti, kiek sutarties laisvės garantuojami apsisprendimai iš tiesų gali būti laisvi. Be to, automatizacijos sklaida, neaplenkianti ir sutartinių santykių, taip pat kelia klausimų dėl klasikinės sutarčių teisės pamatinių taisyklių taikymo, kai sutarčių sudarymo sprendimams priimti naudojamos automatizuotos sistemos.

Teisės ir ekonomikos mokyklos teoretikai jau dešimtmečius nagrinėja sutartinius santykius naudodami ekonomikos mokslo analitikos metodus. Ekonominiu požiūriu sutarties laisvės užtikrinimas leidžiant pačioms sutarties šalims nuspręsti, su kuo ir kokiomis sąlygomis reikėtų sudaryti sutartį, sudaro sąlygas pasiekti optimalų Pareto efektyvumą¹⁵ ar net užtikrinti utilitaristinę gerovę, kai rinka yra konkurencinga, nė vienas rinkos dalyvis neturi galios nustatyti kainas ir informacija tarp šalių yra simetrinė. Sutarties laisvė taip pat pageidautina ir tada, kai rinka nėra idealiai konkurencinga, nes, remiantis Coase teorija, galima maksimizuoti bendrąją gerovę net tada, kai iš pradžių vertybės nėra paskirstomos optimaliai¹⁶. Tačiau ir šiuo atveju būtina sąlyga, kad šalių priimami sprendimai būtų racionalūs ir šalių turima informacija būtų simetrinė. Tokios idealios sąlygos gali egzistuoti tik ekonominio modeliavimo metu. Be to, šalių sudaromos sutartys gali paveikti ne tik konkrečios rinkos dalyvius, bet ir trečiuosius asmenis ir jų interesus (tarša, privatumas ir pan.), sutartis gali tekti sudaryti monopolizuotoje rinkoje, kurioje būtų susiduriama su diskriminacine kainodara. Todėl ekonomikos mokslas pripažįsta, kad laisvės ribojimai yra pateisinami ir reikalingi¹⁷.

Elgsenos ekonomikos teoretikai įrodinėja, kad žmonių sprendimai dėl sutarčių sudarymo ne visada gali būti paaiškinami vidine valia racionaliai siekti naudingiausio sau sprendimo net kai šalis turi visą reikiamą informaciją tokiam sprendimui priimti. Kartais žmogaus sprendimai yra inertiški ir grindžiami ne naudos kriterijais, o, pavyzdžiui, spalva. Kai kuriuos sprendimus žmogus gali priimti remdamasis ne naudos kriterijais, o sąžiningumo jausmu¹⁸.

Pagaliau tyrimai neuromokslų srityje identifikuoja žmogaus valios laisvės, kuri yra sutarties laisvės kertinis akmuo, ribas, nes eksperimentuose fiksuojami smegenų veiklos duomenys rodo, kad sprendimas,

¹⁵ Pareto efektyvumas – siūlomo paskirstymo tarp veikėjų (pvz., vertybių ar šalių įsipareigojimų apimtys) paskirstymas tarp sutarties šalių įvertinimas, klausiant, ar egzistuoja antras paskirstymas, kuriam (i) nė vienas iš veikėjų neįteikia pirmenybės, mažesnės nei siūlomas paskirstymas, ir (ii) ar bent vienas iš veikėjų iš tikrųjų teikia pirmenybę siūlomam paskirstymui. Jei toks antrasis paskirstymas egzistuoja, siūlomas paskirstymas laikomas neefektyviu (arba Pareto prastesniu, arba Pareto dominuojančiu). Šiuo atveju antrasis paskirstymas laikomas Pareto viršesnis. Jei tokio antrojo paskirstymo nėra, siūlomas paskirstymas laikomas efektyviu. Žr.: HERMALIN, Benjamin E.; KATZ, Avery W.; CRASWELL, Richard (2006). The Law and Economics of Contracts. Columbia Law & Economics [interaktyvus] Working Paper No. 296. https://scholarship.law.columbia.edu/faculty_scholarship/1416, p. 16.

¹⁶ HERMALIN, Benjamin E.; KATZ, Avery W.; CRASWELL, Richard (2006). The Law and Economics of Contracts. Columbia Law & Economics [interaktyvus] Working Paper No. 296. https://scholarship.law.columbia.edu/faculty_scholarship/1416, p. 16–18.

¹⁷ HERMALIN, Benjamin E., KATZ, Avery W., CRASWELL, Richard (2006). The Law and Economics of Contracts. Columbia Law & Economics [interaktyvus] Working Paper No. 296 [interaktyvus]. https://scholarship.law.columbia.edu/faculty_scholarship/1416, p. 24–34.

¹⁸ GERHARDT, Deborah R (2018). A Behavioral Economics View of Judge Posner's Contracts Legacy. *The University of the Pacific Law Review*, 50, 351–353 [interaktyvus]. https://scholarship.law.unc.edu/faculty_publications/485/.

kurių žmogus mano priimančias sąmoningai, yra vėlesnis beveik visa sekunde, negu smegenyse jau įvykę procesai, suformavę vadinamąjį parengties veikti potencialą. Ilgiau apgalvotiems sprendimams šis reiškinytis turi mažiau įtakos¹⁹, tačiau tyrimai taip pat rodo, kad vartotojai sprendimus paprastai priima per kelias sekundes po pirminio kontakto su produktu ar pardavėju²⁰, todėl greitai sudaromų sutarčių atveju sąmoningai laisvą sprendimą paveikti galimybės yra didelės. Šalies apsisprendimas laikytis sudarytos sutarties priklauso nuo tikėjimo, kad sutartis sudaroma laisvu ir sąmoningu valios išreiškimu²¹, tačiau sutikimas, kaip teisinė kategorija, kelia įvairiausių abejonių iš neuromokslo perspektyvų²².

Taigi klasikinė sutarčių teisė, grindžiama laisvos valios idėja, susiduria ne tik su teisinio reguliavimo pokyčiais, kurie sutarties laisvę transformuoja į įvairiausius statusus, dažnai nebederančius su klasikinės sutarčių teisės teorija. Elgsenos ekonomikos ir neuromokslo tyrimai padeda paaiškinti kai kurių statusų kūrimo poreikį, pavyzdžiui, vartotojo apsauga nuo jo negebėjimo sąmoningai priimti racionalius sprendimus. Tačiau lieka atviras klausimas, kur ir kokia turėtų būti statusus kuriančio teisinio reguliavimo riba, nes vien teisiniu statusu pagrįstas šalių įsipareigojimų apimtį nustatymas taptų itin kazuistinis ir prarastų savo universalumą.

Išvados

1. Nuo pat 19 a. vidurio sutarčių teisėje pastebimas ir ypač daug 20 a. tirtas ir analizuotas perėjimas prie įvairių sutarties šaliai suteikiamų statusų formavimo, siekiant sukurti apsaugą nuo stipresnės, labiau informuotos ar labiau pasiruošusios šalies galimo nesąžiningumo ar net piktnaudžiavimo. H. Maine įvardyto judėjimo nuo statuso prie sutarties inversija 20 a. buvo akivaizdi, tačiau šie identifikuoti statusai paprastai apsiribojo vartotojo, didesnės rinkos galios turėtojo ar unikalios, visiems reikalingos paslaugos teikėjo padėtimis. Nuo 21 a. sutarties šalims priskiriamų teisinių statusų gausa ir įvairovė tapo itin didelė.
2. Šiame straipsnyje atliktas tyrimas atskleidžia, kad 21 a. tendencija sutartinių santykių teisinį reguliavimą sieti su tam tikro statuso identifikavimu ir nustatymu sutarties šalims, tapo ypač ryški. Tokių teisinių statusų šiuo metu yra tiek daug, kad juos galima klasifikuoti į tam tikras grupes. Galima išskirti tuos statusus, kurie skirti vienos iš sutarties šalių apsaugai, pavyzdžiui, vartotojas, galutinis elektroninių ryšių paslaugų gavėjas, per elektronines sąsajas teikiamų paslaugų klientas, internetinio tarpininkavimo paslaugų klientas, skaitmeninių paslaugų gavėjas. Kita statusų grupė yra siejama su tikslais apsaugoti trečiuosius asmenis, kurie tiesiogiai sutartiniame santykiyje nedalyvauja. Duomenų valdytojų ir duomenų tvarkytojų privalomai sutaromos sutartys turi apsaugoti duomenų subjektų privatumo interesus. Kibernetinio saugumo subjektai, finansinių paslaugų teikėjai, sudarydami sutartis su informacinių ir ryšių paslaugų teikėjais, privalo numatyti tokias nuostatas sutartyje, kurios leistų apsaugoti tiek jų pačių veiklos tęstinumą, tiek ir jų klientų interesų apsaugą nuo kibernetinių grėsmių. Dirbtinio intelekto sistemų teikėjai ir diegėjai įpareigojami savo sutartyse numatyti tokias sąlygas, kurios apsaugotų platesnę visuomenę nuo nepageidaujamo tokių sistemų poveikio.

¹⁹ LILJENSTRÖM, Hans (2022). Consciousness, decision making, and volition: freedom beyond chance and necessity. *Theory in biosciences*, 141(2), 125–140 [interaktyvus]. <https://doi.org/10.1007/s12064-021-00346-6>.

²⁰ GERHARDT, Deborah R (2018). A Behavioral Economics View of Judge Posner's Contracts Legacy. *The University of the Pacific Law Review*, 50, 354 [interaktyvus]. https://scholarship.law.unc.edu/faculty_publications/485/.

²¹ ROUSSEAU, Denise M. (2016). Free Will in Social and Psychological Contracts. *Society and Business Review*, 11(2), 210–216 [interaktyvus]. DOI:10.1108/SBR-04-2016-0031

²² ALCES, Peter A. (2018). *The Moral Conflict of Law and Neuroscience* [interaktyvus]. University of Chicago Press. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226513676.001.0001>, p. 201.

3. Kai sutarties šalis atitinka tam tikro teisinio statuso požymius, jai taikomais įpareigojimais dažniausiai reikalaujama priimti konkrečias sutartines pareigas, taip nepaliekant laisvės spręsti dėl sutarties turinio. Tačiau kai kuriais atvejais įpareigojimais tiesiogiai reikalaujama, kad konkretų statusą turintis asmuo sudarytų sutartį ir būtinai su tinkamu asmeniu. Pasitaiko ir tokių teisinio reguliavimo pavyzdžių, kai sutarties laisvės principas apskritai įvardijamas kaip neaktualus. Tai gi, teisinio statuso suteikimas tam tikrais atvejais paneigia sutarties laisvės principą iš esmės ir sutartinis santykis lieka tam tikra imitacija ar tiesiog paverčiamas viešosios teisės reguliuojamu santykiu be galimybės spręsti, ar sudaryti sutartį, pasirinkti sutarties šalį ar nustatyti jos turinį, ir gresiant reikšmingo dydžio administracinėms sankcijoms.
4. Elgsenos ekonomikos ir neuromokslų tyrimų keliamos abejonės dėl sąmoningos laisvos valios ir dėl sutikimo tikrumo padeda paaiškinti ir pagrįsti kai kurių teisinių statusų kūrimo poreikį, pavyzdžiui, vartotojo ir kitų greitai sutartis sudarančių asmenų apsaugą nuo negebėjimo sąmoningai priimti racionalius sprendimus, ar šaliai nustatomus įpareigojimus siekiant, kad šalis priimtų sprendimus, naudingus ne tik jai pačiai, bet atsižvelgtų ir į platesnius visuomenės interesus. Vis dėlto teisinius statusus kuriantis teisinis reguliavimas turėtų atsiremti į tam tikras ribas, nes antraip toks reguliavimas gali peraugti į kazuistinį, kas gręstų tokio teisinio reguliavimo ne vien efektyvumui, bet veiksmingumui apskritai.

Literatūra

Norminiai teisės aktai

- Tarybos 1993 m. balandžio 5 d. direktyva 93/13/EEB dėl nesąžiningų sąlygų sutartyse su vartotojais. *OL L* 95, 1993 4 21, 29–34.
- Europos Parlamento ir Tarybos 2005 m. gegužės 11 d. direktyva 2005/29/EB dėl nesąžiningos įmonių komercinės veiklos vartotojų atžvilgiu vidaus rinkoje ir iš dalies keičianti Tarybos direktyvą 84/450/EEB, Europos Parlamento ir Tarybos direktyvas 97/7/EB, 98/27/EB bei 2002/65/EB ir Europos Parlamento ir Tarybos reglamentą (EB) 2006/2004 (Nesąžiningos komercinės veiklos direktyva). *OL L* 149, 2005 6 11, 22–39.
- Europos Parlamento ir Tarybos 2008 m. balandžio 23 d. direktyva 2008/48/EB dėl vartojimo kredito sutarčių ir panaikinanti Tarybos direktyvą 87/102/EEB. *OL L* 133, 2008 5 22, 66–92.
- Europos Parlamento ir Tarybos 2009 m. sausio 14 d. direktyva 2008/122/EB dėl vartotojų apsaugos, susijusios su kai kuriais pakaitinio naudojimosi, ilgalaikio atostogų produkto, perpardavimo ir keitimosi sutarčių aspektais. *OL L* 33, 2009 2 3, 10–30.
- Europos Parlamento ir Tarybos 2011 m. spalio 25 d. direktyva 2011/83/ES dėl vartotojų teisių, kuria iš dalies keičiamos Tarybos direktyva 93/13/EEB ir Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 1999/44/EB bei panaikinamos Tarybos direktyva 85/577/EEB ir Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 97/7/EB. *OL L* 304, 2011 11 22, 64–88.
- Europos Parlamento ir Tarybos 2014 m. vasario 4 d. direktyva 2014/17/ES dėl vartojimo kredito sutarčių dėl gyvenamosios paskirties nekilnojamojo turto, kuria iš dalies keičiamos direktyvos 2008/48/EB ir 2013/36/ES bei Reglamentas (ES) Nr. 1093/2010. *OL L* 60, 2014 2 28, 34–85.
- Europos Parlamento ir Tarybos 2015 m. lapkričio 25 d. direktyva (ES) 2015/2302 dėl kelionės paslaugų paketų ir susijusių kelionės paslaugų rinkinių, kuria iš dalies keičiami Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (EB) Nr. 2006/2004 ir Direktyva 2011/83/ES bei panaikinama Tarybos direktyva 90/314/EEB. *OL L* 326, 2015 12 11, 1–33.
- Europos Parlamento ir Tarybos 2016 m. balandžio 27 d. reglamentas (ES) 2016/679 dėl fizinių asmenų apsaugos tvarkant asmens duomenis ir dėl laisvo tokių duomenų judėjimo ir kuriuo panaikinama Direktyva 95/46/EB (Bendrasis duomenų apsaugos reglamentas). *OL L* 119, 04/05/2016, 1–88.
- Europos Parlamento ir Tarybos 2018 m. gruodžio 11 d. direktyva (ES) 2018/1972, kuria nustatomas Europos elektroninių ryšių kodeksas (nauja redakcija). *OL L* 321, 2018 12 17, 36–214.
- Europos Parlamento ir Tarybos 2018 m. vasario 28 d. reglamentas (ES) 2018/302 dėl nepagrįsto geografinio blokavimo ir kitų formų diskriminavimo dėl klientų pilietybės, gyvenamosios vietos arba įsisteigimo vietos vidaus

- rinkoje problemos sprendimo, kuriuo iš dalies keičiami reglamentai (EB) Nr. 2006/2004 ir (ES) 2017/2394 ir Direktyva 2009/22/EB. *OL L* 60I, 2018 3 2, 1–15.
- Europos Parlamento ir Tarybos 2019 m. balandžio 17 d. direktyva (ES) 2019/633 dėl įmonių vienu kitoms taikomos nesąžiningos prekybos praktikos žemės ūkio ir maisto produktų tiekimo grandinėje. *OL L* 111, 2019 4 25, 59–72.
- Europos Parlamento ir Tarybos 2019 m. birželio 20 d. reglamentas (ES) 2019/1150 dėl verslo klientams teikiamų internetinių tarpininkavimo paslaugų sąžiningumo ir skaidrumo didinimo. *OL L* 186, 2019 7 11, 57–79.
- Europos Parlamento ir Tarybos 2019 m. gegužės 20 d. direktyva (ES) 2019/770 dėl tam tikrų skaitmeninio turinio ir skaitmeninių paslaugų teikimo sutarčių aspektų. *OL L* 136, 2019 5 22, 1–27.
- Europos Parlamento ir Tarybos 2023 m. gruodžio 13 d. reglamentas (ES) 2023/2854 dėl suderintų sąžiningos prieigos prie duomenų ir jų naudojimo taisyklių, kuriuo iš dalies keičiamas Reglamentas (ES) 2017/2394 ir Direktyva (ES) 2020/1828 (Duomenų aktas). *OL L*, 2023/2854.
- Europos Parlamento ir Tarybos 2024 m. birželio 13 d. reglamentas (ES) 2024/1689, kuriuo nustatomos suderintos dirbtinio intelekto taisyklės ir iš dalies keičiami reglamentai (EB) Nr. 300/2008, (ES) Nr. 167/2013, (ES) Nr. 168/2013, (ES) 2018/858, (ES) 2018/1139 ir (ES) 2019/2144 ir direktyvos 2014/90/ES, (ES) 2016/797 ir (ES) 2020/1828 (Dirbtinio intelekto aktas). *OL L*, 2024/1689.
- Komisijos 2024 m. kovo 13 d. deleguotasis reglamentas (ES) 2024/1773, kuriuo Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (ES) 2022/2554 papildomas techniniais reguliavimo standartais, kuriais nustatomas politikos, taikomos sutartimi įformintiems susitarimams IRT paslaugas teikiančių trečiųjų šalių teikiamų IRT paslaugų, kuriomis palaikomos ypatingos svarbos arba svarbios funkcijos, naudojimo, išsamus turinys. *OL L*, 2024/1773.
- Europos Parlamento ir Tarybos 2022 m. spalio 19 d. reglamentas (ES) 2022/2065 dėl bendrosios skaitmeninių paslaugų rinkos, kuriuo iš dalies keičiama Direktyva 2000/31/EB (Skaitmeninių paslaugų aktas). *OL L* 277, 2022 10 27, p. 1–102.
- Europos Parlamento ir Tarybos 2022 m. gruodžio 14 d. reglamentas (ES) 2022/2554 dėl skaitmeninės veiklos atsparumo finansų sektoriuje, kuriuo iš dalies keičiami reglamentai (EB) Nr. 1060/2009, (ES) Nr. 648/2012, (ES) Nr. 600/2014, (ES) Nr. 909/2014 ir (ES) 2016/1011. *OL L* 333, 2022 12 27, 1–79.
- Lietuvos Respublikos kibernetinio saugumo įstatymas. 2014 m. gruodžio 11 d. Nr. XII-1428. TAR, 2014, 20553.
- Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2018 m. rugpjūčio 13 d. nutarimas Nr. 818 „Dėl Lietuvos Respublikos kibernetinio saugumo įstatymo įgyvendinimo“. TAR, 2018, 13252.
- Lietuvos banko valdybos 2004 m. birželio 10 d. nutarimas Nr. 99 „Dėl Banko veiklą papildančių paslaugų pirkimo taisyklių patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2004, 98-3688.
- Lietuvos banko valdybos 2020 m. lapkričio 10 d. nutarimas Nr. 03-166 „Dėl Finansų rinkos dalyvių veiklos funkcijų perdavimo kitiems asmenims taisyklių patvirtinimo“. TAR, 2020, 23662.
- Proposal for a Council Directive on Unfair Terms in Consumer Contracts. COM/90/322FINAL - SYN 285. *OJ C* 243, 28.9.1990, 2–5.

Specialioji literatūra

- ALBERTSWORTH, Edwin Franklin (1922). From Contract to Status. *American Bar Association Journal*, 8(1), 17–20 [interaktyvus]. <http://www.jstor.org/stable/25710735>
- ALCES, Peter A. (2018). *The Moral Conflict of Law and Neuroscience* [interaktyvus]. University of Chicago Press. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226513676.001.0001>
- ALPA, Guido (2006). Harmonisation of and Codification in European Contract Law. In: VOGENAUER, Stefan; WEATHERILL, Stephen (eds.) (2006). *The Harmonisation of European Contract Law* [interaktyvus]. Hart Publishing, p. 149–160. <http://ndl.ethernet.edu.et/bitstream/123456789/76738/1/9.pdf>
- ATIYAH, Patrick Selim (1985). *The Rise and Fall of Freedom of Contract* [interaktyvus] Oxford, 1985; online Oxford Academic, 22 Mar. 2012. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198255277.001.0001>
- DRAZDAUSKAS, Stasys (2017). Debesų sutarčių kvalifikavimas. *Teisė*, 102, 50–60 [interaktyvus]. doi:10.15388/Teise.2017.102.10517
- GERHARDT, Deborah R (2018). A Behavioral Economics View of Judge Posner's Contracts Legacy. *The University of the Pacific Law Review*, 50, 349–362 [interaktyvus]. https://scholarship.law.unc.edu/faculty_publications/485/
- GRAVESON, Ronald Harry (1941). The Movement from Status to Contract. *The Modern Law Review*, 4(4), 261–272 [interaktyvus]. <http://www.jstor.org/stable/1089830>
- HERMALIN, Benjamin E.; KATZ, Avery W.; CRASWELL, Richard (2006). The Law and Economics of Contracts. *Columbia Law & Economics* [interaktyvus] Working Paper No. 296 https://scholarship.law.columbia.edu/faculty_scholarship/1416

- LEVIČEV, Vitalij (2014). Teisėtyros metodologinio spektro analizė. *Teisė*, 95, 100–110 [interaktyvus]. <https://doi.org/10.15388/Teise.2015.95.7475>
- LILJENSTRÖM, Hans (2022). Consciousness, decision making, and volition: freedom beyond chance and necessity. *Theory in biosciences*, 141(2), 125–140 [interaktyvus]. <https://doi.org/10.1007/s12064-021-00346-6>
- MAINE, Henry James Sumner (1861). *Ancient Law: Its Connection with the Early History of Society, and Its Relation to Modern Ideas* [interaktyvus]. London: John Murray, <https://books.google.lt/books?id=0WcMAAAAYAAJ>
- ROUSSEAU, Denise M. (2016). Free Will in Social and Psychological Contracts. *Society and Business Review*, 11(2), 210–216 [interaktyvus]. DOI:10.1108/SBR-04-2016-0031
- SCHMIDT, Katharina Isabel (2017). Henry Maine's "Modern Law": From Status to Contract and Back Again? *The American Journal of Comparative Law*, 65(1), 145–186 [interaktyvus]. <https://www.jstor.org/stable/26425333>

Stasys Drazdauskas yra Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Privatinės teisės katedros vyr. lektorius, socialinių mokslų (teisės krypties) daktaras. Pagrindinės jo mokslinių interesų sritys – sutarčių teisė, technologijų teisė.

Stasys Drazdauskas is a senior lecturer of the Private Law Department at Vilnius University Faculty of Law, PhD. The main scientific interests and research areas of Stasys Drazdauskas are contract law and technology law.